

ДЕЯКІ ПІДХОДИ ДО РОЗУМІННЯ ДИСЦИПЛІНИ ЯК СУСПІЛЬНОГО ФЕНОМЕНА

В останні роки в науці і практиці проблемам дисципліни, її розумінню та сутності увага практично не приділялась. Однак, саме дисципліна протистоїть свавіллю та беззаконню і, водночас, забезпечує простір для упорядкування соціальної свободи та активності, виступає як фактор розвитку не лише самої держави, але й її громадянина.

Питання дисципліни досліджували наступні вчені-юристи: В. Авер'янов, П. Васьков, Д. Гавриленко, А. Горницький, В. Копейчиков, О. Скакун, Н. Чайковська та інші. Окремі аспекти дисципліни розглядаються у працях філософсько-педагогічного спрямування І. Франка, А. Макаренка, Г. Сковороди, Т. Шевченка та ін. Однак, незважаючи на значний теоретичний доробок, поза увагою залишається проблема комплексного дослідження дисципліни як суспільного феномена з врахуванням підходів до її розуміння.

Метою даної статті є аналіз підходів до розуміння дисципліни як важливого та необхідного суспільного феномена.

Розуміння дисципліни як суспільного феномена є можливим на підставі формаційного підходу, який застосовується при аналізі історичних типів суспільств. Зокрема, історія виникнення і розвитку поняття «дисципліна» пов'язана з первісним суспільством. Спочатку дисципліна виникла на побутовому рівні як відносини між тим, хто вимагав, заставляв або наказував та тим, хто не підкорявся чи не виконував бажаного. В той час існувала «дисципліна страху». Виробничі відносини базувалися на суспільній власності на засоби виробництва, не було приватної власності, дисципліна забезпечувалася нормами моралі, родовими звичаями та традиціями. Дисциплінарна система первісного суспільства – це великий масив обрядів і ритуалів, що регламентують поведінку члена общини.

Таким чином, дисципліна цього періоду є гарантом існування соціальних зв'язків, тому що вона виконує функцію соціалізації людського роду, а інші засоби впливу на розвиток суспільних відносин (звичаї, традиції, мораль) відходять на другий план, або ж у даному суспільстві не існують (закони, політична влада). Отже, уявлення про дисципліну виникли раніше законів та формування політичної влади. Відповідно зародження дисципліни відбулося ще до виникнення і розвитку держави.

В рабовласницькому суспільстві, де підвалиною виробничих відносин була власність рабовласників на засоби виробництва і на рабів, дисципліна мала класовий і примусовий характер. Держава не визнавала за рабами ніяких прав. Рабовласники могли застосовувати будь-які заходи примусу, навіть вбивство рабів. Отже, рабовласницька дисципліна забезпечувалась, перш за все, фізичним насиллям.

При феодалізмі підвалиною виробничих відносин була власність феодала на землю і часткова власність на працівника виробництва – кріпосного селянина. Феодальне суспільство наділяло поміщиків прямою владою над кріпосними, зокрема, правом здійснення судових і поліцейських функцій, збору податків, набору війська тощо. Феодали були необмежними володарями на території своїх земель. Вони самі встановлювали дисципліну і заходи покарання за її порушення.

Для буржуазного періоду характерною стала тенденція встановлення «автоматичної дисципліни», недотримання якої призводило до грошових штрафів і відахувань із заробітної плати. Для дисципліни цього періоду характерним є раціоналізм, методичність, розрахунковість. Значення матеріальних інтересів та дисципліни з міркувань вигоди переважали у вказаний період часу [1, с. 5-7; 2, с. 6-8].

Для дисципліни соціалістичного періоду, підвалиною об'єднання людей було переконання, примус та норми гуманістичної моралі, зокрема, важливою ознакою в той період є свідомий характер дотримання дисципліни. Суттєвим засобом її зміцнення є соціальний контроль, матеріальне і моральне заохочення.

Таким чином, історично простежуються відмінності в розумінні та характері дисципліни в різні періоди часу. Перша згадка про дисципліну на українському ґрунті описується у творі

З. Копистенського «Палінодія» (XVII ст.), де вона має значення «кара». У 60-ті роки XIX ст. розширилися межі використання терміну дисципліна у східнослов'янських мовах. У зв'язку з поширенням в Росії ідей революційного просвітництва, помітним прогресом у галузі природничих і гуманітарних наук з адміністративно-політичної сфери термін «дисципліна» швидко потрапляє в освітню й наукову діяльність. Як зазначає В. Горобець, «дисципліна – це галузь наукового знання; організація послуху; додержання порядку в будь-якій соціальній групі для забезпечення певних цілей (дисципліна військова, професійна, партійна тощо); трудова дисципліна – завдання якої забезпечити плановість виробничого процесу; систематичне привчання педагогічними засобами до правильної діяльності; в середні віки «бичування» [3].

Отже, формаційний підхід до дисципліни застосовується при дослідженні різних історичних типів суспільств, визначається у відносинах людей з суспільством, відповідає інтересам і волі керівного класу в даному суспільстві та свідчить про історичний характер дисципліни. Зокрема, необхідно зазначити, що в будь-якій суспільно-економічній формації і на будь-якому ступені розвитку цивілізації дисципліна виступає збереженням, стійкістю та стабільністю соціуму.

Окремим підходом до розуміння та становлення дисципліни як важливого суспільного феномена є філософсько-правовий підхід. Зокрема, в філософії права дисципліна широко досліджувалася за допомогою філософсько-правового підходу. Особливого розвитку вона досягла в період античності. Наприклад, широкого поширення набув так званий Спартанський тип дисципліни, що характеризувався як система суворок, фізичних покарань (муштра). З розвитком держави, дисципліна в Стародавній Греції характеризувалася як узгоджена гармонія. Зокрема, у своїх філософських дослідженнях Платон спирався на організованість в державних структурах, що пересікається з моральністю [7, с. 213-249].

Безперечно, заслуговує на увагу, значення моральної (індивідуальної) дисципліни у філософії І. Канта. На його думку, предметом моральної свідомості є не просто людина, а її вища мета і призначення на землі. Уявлення про вищу мету людини складають зміст морального ідеалу. Як ідеальна істота, людина вільна, а її моральна поведінка є безкорисною за своєю природою. Саме І. Кант визначив існування і важливе значення самостійної форми моралі, що протистоїть звичайній схильності (безпосередній, емоційній) як в її злих (агресивних), так і добрих (безкорисних, консолідуючих) проявах [8, с. 396-409].

Г. Гегель зазначав, що дисципліна – це «примирення», яке є соціальною необхідністю у випадку якщо остання є наслідком, який історично передував «стану свободи». Гегелівська діалектика «раба і пана» досить чітко відображає дисциплінарні відносини у суспільстві. Вона ж також вказує і на дійсний вихід: «раб», стає «умовним рабом» і нарешті стане «паном» [4, с. 102-106].

Християнське середньовіччя, що базувалось на духовно-релігійних підвалинах, вплинуло на диференціацію понять духовна, моральна, правова, антропологічна дисципліна, а також на уявлення людей щодо порядку. Сфера духовна і правова можуть розглядатися як такі, що межують з мораллю, тому дисциплінарний компонент може відхилитися в будь-який бік. Таким чином, можна вважати, що у дисципліні перевага того чи іншого компоненту: морального, правового чи духовного – визначає її тип.

Отже, існуючи у науковій літературі філософсько-правові погляди на дисципліну, дають нам змогу зазначити, що знання в цій сфері соціальної науки формувалися здебільшого стихійно та емпірично і тому довгий час залишалися необґрунтованими і безсистемними. Саме тому в філософській-правовій думці існує певна ілюзія про даність дисципліни як незалежної існуючої форми суспільних взаємозв'язків та регулятивів (Т. Гоббс, Ж. Руссо), або розгляд її як життєвої енергії, що визначається духом (Є. Муньє) [6, с. 7-8].

Найбільш фундаментальні філософсько-правові дослідження дисципліни в кінці XX ст. були здійсненні В. Манешиним, який вважав, що дисципліна поєднує моменти об'єктивного (базисний бік дисципліни) та суб'єктивного (надбудовний бік дисципліни). Наголошуючи на цьому, вчений вказував, що аналізуючи дисципліну необхідно розрізняти об'єктивну і суб'єктивну сторони, однак, дисципліну необхідно розуміти як єдине базисне та надбудовне явище, що знаходиться у взаємодії в сучасному суспільстві [5, с. 8].

Таким чином, філософсько-правовий підхід до дисципліни свідчить, що вона ще з давніх часів була і залишається підвалиною соціального розвитку суспільства і держави та предметом філософсько-правового розгляду.

Дослідження дисципліни як суспільного феномена є неможливим без галузево-наукового підходу. Кожна галузь наукового пізнання дане поняття тлумачить по-різному. Така різно-

манітна інтерпретація зумовлена специфікою різних сфер пізнання. Зокрема, з психологічної точки зору, при дослідженні дисципліни, основний акцент робиться на дисциплінованості як складному комплексу соціально-психологічних якостей особистості; з етичної сторони дисципліна розглядається як моральні відносини, що забезпечують порядок поведінки людей; історики, аналізуючи дисципліну, особливо підкреслюють її ідеологічний характер; економісти вивчають дисципліну, як обов'язкову умову узгодженої діяльності людей в процесі виробництва; філософи осмислюють дисципліну, як гносеологічну та конкретно-практичну цінність; юристи вивчають дисципліну як правове явище у тісному взаємозв'язку з державою та правом, а також зосереджують увагу на різновидах дисциплін. Таким чином, вивчення дисципліни з позиції галузево-наукового підходу дає можливість для більш глибокого та комплексного її дослідження.

В юридичній літературі існують різні наукові підходи щодо розуміння дисципліни. На нашу думку, на сучасному етапі одним з важливих підходів до розуміння дисципліни є пізнання дисципліни відповідно до шкіл праворозуміння. Зокрема, можна визначити, що нормативістська школа досліджує дисципліну в сфері державного управління, наприклад, державна дисципліна, яка виражається в нормативних актах держави; природньо-правова школа – в сфері людських цінностей, справедливості, моралі, етики; соціологічна школа розглядає дисципліну, не в закріплених нормах, а в реальному житті; психологічна школа визначає самодисципліну та дисциплінованість, яка внутрішньо спонукає індивіда діяти так, а не інакше в кожному окремому випадку, визначає його поведінку в різних ситуаціях та пов'язана з вольовими якостями.

Комплексний аналіз формаційного, філософсько-правового, галузево-наукового підходів, а також пізнання дисципліни залежно від шкіл праворозуміння дає можливість всебічно підійти до характеристики поняття «дисципліна». Всі зазначені характеристики є істотними та необхідними. Тому, вважаємо за доцільне застосовувати комплексний підхід до розуміння дисципліни, який віддає перевагу плюралізму наукових підходів, що позитивно впливає на всебічне дослідження даного явища та є безперечно цінним для юридичної науки та практики.

Таким чином, комплексний аналіз основних концептуальних підходів до розуміння дисципліни свідчить про те, що дисципліна є настільки унікальним, складним та суспільно необхідним феноменом, що до її розуміння можна підходити з різних позицій. Крім цього, дослідження даних підходів вмщує в собі широку світоглядну характеристику дисципліни та глибоко охоплює її сутність і юридичний зміст, а також сприяє підвищенню політичної, правової і моральної культури громадян.

Список літератури:

1. *Васьков П. Т.* Государственная дисциплина в СССР / П. Т. Васьков. – М.: Изд-во юридической лит-ры, 1960. – 144 с.
2. *Горницкий А. А.* Государственная дисциплина / А. А. Горницкий. – К.: Политиздат Украины, 1989. – 191 с.
3. *Горобець В. Й.* Слово дисципліна у східнослов'янських мовах / В. Й. Горобець. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.kulturamovy.org.ua
4. *Канке В. А.* Философия. Исторический и систематический курс: [учебник для вузов] / В. А. Канке. – М.: Логос, 1998. – 352 с.
5. *Манешин В. С.* Дисциплина и общество (социально-философский аспект) / В. С. Манешин. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1984. – 304 с.
6. *Соколов С. В.* Соціально – світоглядні засади становлення військової дисципліни у Збройних Силах України: автореф. дис. ... канд. філос. наук: 09.00.03 «Соціальна філософія та філософія історії» / С. В. Соколов. – К., 2001. – 16 с.
7. *Таранов П. С.* Анатомия мудрости: 120 философов: В 2-х т. / П. С. Таранов. – Симферополь: Реноме, 1997. – Т. 1 – 624 с.
8. *Таранов П. С.* Анатомия мудрости: 120 философов: В 2-х т. / П. С. Таранов. – Симферополь: Реноме, 1997. – Т. 2 – 624 с.

Мозолюк-Боднар Л. М. Деякі підходи до розуміння дисципліни як суспільного феномена

У статті розглядається дисципліна як суспільний феномен в контексті формаційного, філософсько-правового та галузево-наукового підходів, а також відповідно до шкіл праворозуміння. Робиться висновок, що на підставі аналізу різних підходів віддається перевага комплексному підходу.

Ключові слова: дисципліна, державна дисципліна, формаційний підхід, філософсько-правовий підхід, галузево-науковий підхід.

Мозолюк-Боднар Л. Н. Некоторые подходы к пониманию дисциплины как общественного феномена

на

В статье рассматривается дисциплина как общественный феномен в контексте формационного, философско-правового и отраслевого научного подходов, а также согласно школ правопонимания. Делается вывод, что на основании анализа различных подходов отдается предпочтение комплексному подходу.

Ключевые слова: дисциплина, государственная дисциплина, формационный подход, философско-правовой подход, отраслевой научный подход.

Mozoljuk-Bodnar L. Some approaches of understanding the discipline as public phenomena

In the article are considered the discipline as a public phenomena in a context formation, philosophy-legal and branch scientific approaches, and also accordingly on legal understanding. Becomes the conclusion that on the basis of the various approaches analysis preferred to the complex approach.

Key words: discipline, the state discipline, formation the approach, the philosophy-legal approach, branch the scientific approach.